

TELEPÍTÉSI MOZGALMAK ÉS A MEZŐGAZDASÁG ÁTALAKULÁSA A 18. SZÁZADBAN

Magyarország nagy tájegységei (Dunántúl, Felvidék, Erdély, Alföld) mezőgazdaságában a 17–18. század fordulóján jelentős különbségek voltak. Ezeknek részben a középkor századaiban gyökerező okai voltak, részben a török uralomban, amely 1541 és 1699 között az ország középső harmadára terjedt ki. A Felvidéken és a Dunántúl nyugati megyéiben a 16–17. században kiépültek a földesúri majorgazdaságok, és a mezőgazdasági termelés fő központja a majorság volt. A paraszti gazdaságok is elválaszthatatlan kapcsolatban voltak az urasági termeléssel. Erdélyben ennél valamivel alacsonyabb szintű, sok középkori vonást őrző, de az európai termelési rendhez mégis illeszkedő agrártermelés maradt meg. A török hódoltság területén viszont a másfél évszázados uralom miatt a keleti uralmi rendszerek által eltorzított gazdasági és társadalmi struktúra jött létre.

A 18. században Magyarországon jelentős telepítési és migrációs folyamatok játszódtak le. Telepítések révén a török uralom alatt elpusztult lakosság pótlására mintegy 1 millió lakos költözött az országba, jórészt Németország sűrűn lakott tartományaiból. Igen jelentős volt azonban a belső migráció is, amelynek során a peremvidékek lakossága áramlott a korábbi török területre. Ennek eredményeként a magyarok mellett szlovákok, románok, ruszinok és szerbek költöztek az Alföldre.

A telepítéseknek és a spontán vándorlásnak számottevő hatása volt a 18. századi magyarországi mezőgazdaság fejlődésére. Az igazi tudományos probléma nem a Dunántúl keleti megyéinek agrárfejlődése az újratelepítések során, hanem az Alföldé. A Dunántúl keleti megyéiben, Baranyában, Tolnában, Fejérben és Buda környékén, az egykori Pilis megyében gyorsan hasonult az agrárstruktúra a tájegység nyugati feléhez és nem tért el az európai agrárviszonyoktól. E gyors felzárkózásban – már a kortársak véleménye szerint is – szerepet játszottak a német telepesek, de a Buda környékére települő szlovákok is. Sokkal nagyobb feladat volt az ország középső részének, az Alföldnek a visszaillesztése az európai agrárszervezetbe.

Ma még nem dőlt el a vita a magyarországi agrártörténetírásban, hogy az alföldi sajátos agrárfejlődés már a török uralom előtt megkezdődött, vagy csak a török hódoltság eredménye. Van olyan vélemény, hogy az Alföldet már a 15. században is jellemezte a puszták kialakulása, azáltal, hogy a falvak lakossága a társadalmi emelkedés reményében beköltözött a mezővárosokba, ahol sokkal kedvezőbb formák között adózott a földesúrnak, mint a faluban. Az elnéptelenedő falvak határát megszerezték a mezővárosok, amelyek egyébként a falu lakosságát is befogadták. A földesurak e belső vándorlást nem kívánták megakadályozni. E pusztásodásra jó példát találhatunk Debrecen történetében. Debrecen a 15. században 62 szomszédos település határát olvasztotta magába, s mintegy 200 ezer katasztrális holdas határt alakított ki. A pusztásodás gazdasági mozgatója a legeltetésen alapuló állattartás nagy kiterjedése volt a 15. századi Magyarországon. A délnémet és észak-italiai városok felvevőpiacai sok magyar szarvasmarhát igényeltek, ezeket az elhagyott falvak határában nevelték fel. Más vélemények szerint a pusztásodás csak a török pusztítás időszakában kezdődött, a mezővárosok óriási határa azért alakult

ki, mert a török elpusztította a védtelen falvak lakosságát, míg a szultáni fennhatóság alá került mezővárosok védelmet jelentettek.

Bármilyen volt is a kiváltó ok, az kétségtelen, hogy a 18. század elején az Alföld nagyon különbözött az ország más tájegységeitől. A táj elvadult, a településhálózat nagyon megritkult, a népesség megfogyatkozott, ezért nem törődhetett a folyómedrek rendben tartásával és a lassú folyású Tisza és mellékfolyói elmocsarasították az Alföldet. Az erdők is kipusztultak. Újraéledtek az ősi foglalkozások, a gyűjtögetés, a halászat és a vadászat. Megszűnt a hagyományos paraszti gazdasági egység: a telek is.

Ilyen viszonyok között az alföldi gazdálkodás nem épülhetett a földművelésre, csak az állattartásra. Természetesen az alföldi gazdálkodás is komplex jellegű volt, azaz a földművelés és az állattenyésztés egyaránt jelen volt benne, de meghatározó jellegű az állattartás volt. Az év nagy részében legeltetésre épülő extenzív állattartás rendszerében a legelő és a rét, a tulajdonképpeni gyepföld, a *saltus* és nem a szántóföld, az *ager* volt a gazdálkodás alapja. A gyepföldön termelt széna a legfontosabb termék, akár az állat maga szerzi meg táplálékát, akár az ember készíti belőle takarmányt. Azt, hogy a gyepföld mennyivel fontosabb, mint a szántó, az arányok is mutatják. Debrecenben a 18. század végéig a szántóföldek aránya a határban kevesebb volt 20%-nál. Sárospatak határának a 19. század elején csak 7%-a volt szántóföld, de nem érte el a 10%-ot Mátészalkán sem. Az alföldi Pest megyében II. József kataszteri felmérése szerint (1788) a területnek csak negyede volt szántóföld. Állami hivatalnokok korholták az alföldi parasztságot, hogy nem törődnek a földműveléssel, s inkább a nyájak őrzésére, mint a föld megművelésére töreksenek (*Magisque Pecorum et pecudum conservationi quam agri culturae studeant*). Gyoma mezőváros lakóit azért rótták meg földesuruk, mert a „marha tartásra nagyobb gondjuk legyen, mintsem a gabonatermesztésre”. Az állattartásra épülő gazdálkodásnak sokkal jobban megfelelt az ősi parlagoló földművelési rendszer, mint a nyomásos gazdálkodás. Az alföldi gazdálkodásban nem is ismerték az ugart, a nem szántott földeket évtizedekre legelőnek hagyták. Olyan felfogás is élt – pl. Berettyóújfaluban –, miszerint a legelőt nem azért kell feltörni, hogy gabonát lehessen termelni, hanem az ismét szántatlanul hagyott földön „jobb fünek termése végett”.

Az állattartás dominanciájára épülő gazdálkodás a 18. századi Alföldön igen szívósan védte pozícióit. Azt lehetne feltételezni, hogy a telepítések és a migráció során az Alföldre települt lakosság igyekezett saját agrárszervezetét meghonosítani új lakóhelyén. Ennek azonban alig találjuk nyomát. Csak a legkritikább esetben próbálkoztak saját korábbi gazdálkodási módjuk érvényesítésével. Még leginkább az Alföldre lezuhódó románok és ruszinok őrizték meg korábbi gazdálkodási rendjüket. A többiek, a németek, szlovákok, de a peremvidékekről érkező magyarok is alkalmazkodtak az itteni települési és gazdasági feltételekhez, ugyanolyan pusztai állattartásra épülő gazdálkodást folytattak, mint az Alföld autochton népessége. Jellegzetes példái az elmondottaknak a szarvasi, illetve nyíregyházi szlovákok. Szarvason, az Alföld közepén a Felső-Magyarországról érkező szlovákokban fel sem vetődött, hogy ne parlagoló gazdálkodást kezdjenek újratelepített határukon. Amikor egy részük áttelepedett az Alföld szélén lévő Nyíregyházára, felvetődött ugyan a nyomásos gazdálkodás lehetősége, ám végül a nagy határ miatt, amely kiválóan alkalmas volt a legeltető állattartásra, itt is a parlagoló rendszer mellett döntöttek.

Az Alföldre jellemző parlagoló földművelési rendszer a 18–19. század fordulóján nem azért kezdett megváltozni, mert a telepések más gazdálkodási rendszert hoztak magukkal, hanem azért, mert az államhatalom és a földesurak is a nyomásos gazdálkodás meg-

teremtésére ösztönözték a jobbágyokat. A sajátos alföldi gazdálkodásban csak az elmaradottságot látták, s nem azt, hogy kiválóan megfelel az állattartás érdekeinek.

Az alföldi puszták benépesítése és betelepítése végül is két formában ment végbe a 18. század végén és a 19. század első felében. A legáltalánosabb az volt, hogy az egykori elpusztult falvak határa tanyák segítségével vált ismét kultúrtájává. A tanya előzménye a legelőn létesített állattartó üzem (magyarul: szállás), amely zökkenők nélkül alakulhatott át földművelő üzemmé: tanyává. A földesúri hatalom egyes esetekben azonban a pusztákat nem hagyta meg az alföldi agrárvárosok használatában, hanem ismét falvakat hozott rajtuk létre, többnyire telepések segítségével. A városok ezt határuk megcsonkításának tekintették, s gyakran konfliktusba keveredtek a földesurakkal, de a telepésekkel is. A legkevesebb példa arra volt, hogy a pusztákon urasági majorságok alakultak ki. Ha születtek is ilyenek, ugyanúgy állattartó jellegűek voltak a 18. században, mint a paraszti gazdaságok, a szállások.

A tanyarendszer kialakulása, mint az alföldi agrárátalakulás legfontosabb eleme, a 18. században végül is nem mutatott a telepítésektől függő etnikai sajátosságokat. A magyar lakosságú Hódmezővásárhelyen, a szlovák Békéscsabán vagy a német Eleken és Gyulán hasonló rendszer született. A telepítések és a belső migráció elősegítették az Alföld integrálódását a magyarországi agrárszervezetbe, de nem változtatták meg a fejlődési irányokat. Ezek a 19. században is tartalmaztak olyan elemeket, hogy egyes szakírók (J. Csaplovics, Kállay Ferenc) „ázsiai” gazdálkodásról beszéltek. A valóságban azonban ez már európai agrárrendszer volt.